

Historien om Centrum för Näringslivshistoria

Grundandet

Centrum för Näringslivshistoria har sina rötter i Föreningen Stockholms Företagsminnen, grundad 1974. Här är historien om hur världens största samling av historiska företagsarkiv har byggts upp. Vägen till dagens arkiv med fem mil företagsmaterial har inte varit helt enkel.

Om dimman låg tät över Stockholm den 6 november 1974 förtäljer inte historien. Men klockan 15 den dagen samlades i alla händelser femton personer i Filmsalen på Stockholms Stadsmuseum. Avsikten var att konstituera Föreningen Stockholms Företagsminnen.

Mötet leddes av Georg Svensson, ett av de stora namnen på Albert Bonniers förlag, bland annat som vice VD 1953-71. Han hade även varit huvudredaktör för BLM och skrivit flera böcker om författare och förlagsvärld. Svensson var en av tillskyndarna bakom föreningens bildande och han skulle bli dess förste ordförande. Hans omfattande kontaktnät och starka förtroende i näringslivet var till stor nytta för föreningen. Som förlagsman insåg han också arkivens möjligheter att komma till praktisk nytta: "Ur arkiv måste det komma fram böcker", hävdade Svensson.

Men låt oss ta historien från början. Den som mest av allt kan betecknas som fadder till Företagsminnen var den dynamiske och initiativrike stadsarkivarien Sven Olsson. Han hade tidigare varit verksam i Västmanland, ett län med många anrika företag, och där

stött på gamla företagsarkiv både i översvämmade gruvhål och som madrassfyllning.

Sven Olsson, fd stadsarkivarie vid Stockholms stadsarkiv och en av de drivande krafterna bakom grundandet av Föreningen Stockholms Företagsminnen.

Nu ville Olsson rädda företagsminnen i Stockholm från förstörelse, helst i former där näringslivet aktivt medverkade. Han tog därför kontakt med arkivnämndens

ordförande, kulturborgarrådet Nils Hallerby (fp), som gav sitt stöd till Olssons förslag. En tredje nyckelperson var Lars Bergstig, tidigare borgarrådssekreterare till Hallerby och nu biträdande direktör på Stockholms Handelskammare.

Olssons kontaktarbete ledde till att Lars Almström, vice VD på Handelskammaren, inbjöd ledande företrädare för staden och landstinget, liksom riksarkivarien, till ett möte den 7 november 1972. Vid mötet beslöts att göra ett upprop till näringslivsorganisationer och företag i avsikt att utvärdera intresset för en arkivdepå.

Uppropet resulterade i att en arbetsgrupp bildades. Den konstituerade sig interimistiskt som Föreningen Stockholms Företagsminnen den 19 februari 1973 med Sven Olsson som ordförande och Lars Bergstig som sekreterare. Under den tid interimsstyrelsen arbetade övergick ordförandeskapet till Georg Svensson. Bergstig var sekreterare på det konstituerande mötet i november, invaldes som suppleant i styrelsen och utsågs sedan till styrelsens sekreterare. Han kom, liksom Hallerby, senare att bli ordförande i föreningen. Det var Bergstig som skrev de stadgar som antogs och som hade följande ändamålsparagraf:

”Föreningen har till ändamål att omhänderta, förvara, vårda, bearbeta och presentera handlingar, bilder och föremål från företag, organisationer och enskilda med anknytning till Stockholms läns näringsliv samt – för så vitt ej deponenten annorlunda bestämmer – hålla samlingarna tillgängliga för deponenter, forskare och andra intresserade. Föreningen bedriver även konsulterande verksamhet inom sitt intresseområde.”

Utöver den bevarande delen av uppdraget betonade stadgarna även arkivets uppdrag att berätta företagens historier:

”Föreningen skall i samverkan med det allmänna anskaffa, iordningställa och utrusta institutionslokaler så beskaffade, att däri kan dels exponeras autentisk äldre industrimiljö samt bilder och föremål från skilda sidor av företagslivet i Stockholm och länet, dels förvaras sådana handlingar och föremål som medlemmarna kan önska där nedsätta eller som av föreningen eljest kan tillvaratas, t.ex. efter upphörda och upphörande företag.”

Verksamheten startar

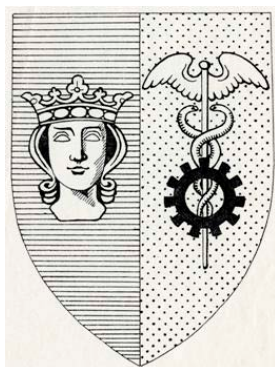
Stockholms Företagsminnen var under den första tiden en mycket liten organisation. Arkivmaterialet förvarades i Stadsarkivet medan Handelskammaren ansvarade för administrationen. Det löpande arbetet leddes av ett arbetsutskott som bestod av Georg Svensson, Sven Olsson och Lars Bergstig.

Historikern Uno Gustafson anställdes på halvtid 1976. Först omfattade anställningen bara ett kvartal och hans huvuduppgift var att värva medlemmar till föreningen. Värvandets gick bra och de inbetalda medlemsavgifterna gjorde att Gustafsons anställning kunde förlängas. ”Man blev väl mottagen, men för att få kunder fick man ligga i”, berättade Gustafson efteråt.

För att bevara företagshistoriken gjordes många räddningsaktioner i sista stund. Sporrongs arkiv hämtades exempelvis i panncentralen strax innan det skulle bli föda åt pannan.

Gustafson var också kunnig och engagerad då det gällde arbetsmarknadspolitiska stödåtgärder, vilket ledde till att föreningen 1976 började rekrytera lönebidragsanställda. Året därpå efterträddes Gustafson av Eva Wohlin på föreningens halvtidstjänst och Gustafson invaldes i styrelsen. 1978 efterträddes Wohlin av Anita Oscarsson.

Som framgår av de stadgar som antogs vid bildandet var syftet med Företagsminnen både att tjäna som arkiv och museum för företagshistoria. Idag beskriver vi det gärna som att vårt uppdrag är både att bevara och berätta. Av olika anledningar kom verksamheten snabbt att bli arkivinriktad. Men Företagsminnen har inte bara tagit emot arkivalier i trängre mening utan även många typer av föremål – inte minst förpackningar och reklammaterial.

Föreningen Stockholms Företagsminners vapen i tidigt utförande.

Det första spåret av föremålssamlingarna finner vi i en lägesrapport från början av 1977 där det meddelas att Stockholms Sparbank har skänkt pendelur, äldre bankdisk, fasaddekorationer i gips, skrivbord, smidesskylt samt äldre bokverk.

Den som i dag besöker Centrum för Näringslivshistoria kan exempelvis beskåda kassadisen från Fritzes, pralinaskar från Marabou, aktuariepulpet från Skandia, dammsugare från Electrolux, tjänstecykel monterad hos LM Ericsson och Svenska Bokbinderimästarämbetets präglingsstämplar.

Till egna lokaler

Redan under det första verksamhetsåret hade Företagsminnen begärt av staden att få möjlighet att flytta till egna lokaler. Denna fråga kom under de följande åren att bli ett återkommande ärende för arbetsutskott och styrelse. Många förslag diskuterades, bland annat Münchenbryggeriet, Nobels fabriker i Vinterviken och Bröderna Janssons Mekaniska Verkstad på Söder (senare lokal för Orientteatern).

1979 blev en brytpunkt för Stockholms Företagsminnen. Sven Olsson slutade som stadsarkivarie och lämnade därmed även föreningens styrelse, där han hade varit adjungerad. Kommunstyrelsen hade fått en propå från arkivnämnden att föreningens

verksamhet skulle införlivas med Stadsarkivet. I stället blev det tvärt om. Kommunen beslöt att kraftigt öka stödet till Företagsminnen. Föreningen kunde nu anställa sin första arkivchef, Inger Ljunggren. (Uno Gustafson fortsatte att som arbetande styrelseledamot betyda mycket för Företagsminnens utvecklingsarbete.) Ljunggren hade arbetat både med historiska och moderna arkiv, bland annat på Johnsonkoncernen. Dessutom hade hon erfarenhet av lönebidragsanställda. Nu fick även den besvärliga lokalfrågan sin lösning. Efter omfattande ombyggnader kunde föreningen hösten 1979 flytta in i egna lokaler på Västmannagatan 52.

Välkomna till garaget...

Svenska Dagbladet 8 januari 1980.

Vi har plats för många fler företagsarkiv, säger Inger Ljunggren. Hålls arkivlokalen, tidigare garage, har försatts med hyllor och resten utrymtes nästa år.

..här skall samlas på företagarminnen

— Många företagsarkiv har försvunnit till exempel när företagen flyttade ut från centrala Stockholm. Vi vill bevara så mycket som möjligt av det som ännu finns kvar.

Det säger till exempel Inger Ljunggren, arkivchef hos Föreningen Stockholms Företagsminnen, vars nya arkivlokaler invigs i dag.

Hos Stockholms Företagsminnen, som är en ideell förening med stöd från kommunen, kan företag i Stockholm få sina arkiv ordnade, sorterade och förvarade, allt mot en blygsam årlig avgift.

— Skall företagen själva ta hand om sina arkiv blir kostnaderna höga, säger Inger Ljunggren. Det är ekonomiskt lönsamt för dem att i stället vända sig till oss.

In i garage

Föreningen grundades för drygt fem år sedan på initiativ av före stadsarkivarien i Stockholm Sven Olsson. Itill

ills har verksamheten varit inlyst i stadsarkivet, men nu har föreningen fått egna moderna lokaler. Det är en källrum med tillhörande garage som på kommunens bekostnad byggts om för ändamålet.

Många av de cirka 60 medlemmarna i föreningen har redan deponerat sina arkiv hos Stockholms Företagsminnen och antalet väntar stannat. Sammanlagt 2 000 meter handlingar finns i hyllorna, och när arkivet är fyllt utbyggt säkra är finns det plats för ytterligare 5 000 hyllmeter.

Alla är välkomna

— Vi hoppas att vi skall få teckning av hela fillet, d. v. s. stora och små företag i olika branscher, säger Inger Ljunggren.

Också bilder och filer från Stockholmsväg är arkivet berett att ta hand om. Stockholms bokbindarförening har redan deponerat en omfattande samling gamla, vackra utgåvor där.

— Vad vi brunnat hoppas på är att få så kompletta företagsarkiv som möjligt, säger

Inger Ljunggren. Ofta är riksmakarna vill bevara materialet för företagen skall bevara, säger Inger Ljunggren. Och man skall inte tro att datorisering en minskar pappersflödet. Det är faktiskt tvärtom.

Företagen får själva bestämma i vilken utsträckning forskare skall få tillträde till de arkiv de deponerat hos föreningen.

— Vi hoppas att vi skall kunna dra till oss många forskare. Att bevara arkiv som ingen är intresserad av är ju inte meningsfullt, säger Inger Ljunggren.

Elisabeth Sandlund

I Svenska Dagbladet kunde man den 8 januari 1980 läsa om invigningen av Företagsminnens egna lokaler på Västmannagatan 52. I bild Inger Ljunggren, föreningens första arkivchef.

Inger Ljunggren fick nu ansvar för att bygga upp en betydligt större organisation. Efter fyra år bestod personalen av 32 personer. Av dem kom 28 med lönebidrag, ett arbetsmarknadsstöd för personer med svårigheter att komma in på arbetsmarknaden. Ljunggren, och de övriga arbetsledarna, fick ägna avsevärd tid åt praktisk arbetsledning och åt socialkurativa insatser för medarbetare som hade arbetshandikapp och som helt saknade erfarenheter av arkivarbete.

De egna lokalerna innebar naturligtvis helt nya möjligheter för Företagsminnen. I en DN-intervju inför flytten till Västmannagatan hade Inger Ljunggren sagt: "Vi hoppas att vi ska kunna dra till oss många forskare. Att bevara arkiv som ingen är intresserad av är ju inte meningsfullt."

Många forskare och andra intresserade kom att använda sig av de möjligheter som nu öppnade sig på Västmannagatan. Och föreningen tog flera initiativ till att utveckla och marknadsföra verksamheten. 1980 inleddes skiftserien Årsmeddelanden (senare namnändrad till **Företagsminnen**) som innehöll korta företagshistoriska uppsatser. Årsskriften hade ofta ett speciellt tema, till exempel reklam, försäkringsväsende, film eller handel.

1981 etablerades ett företagshistoriskt bibliotek genom att sammanföra böcker och bundna tidningsårgångar ur de olika företagsarkiven. Biblioteket kom sedan att växa successivt, framförallt genom donationer från företag men även genom antikvariska förvärv och utbyte med andra institutioner. 1982 knöts ett vetenskapligt råd till föreningen.

Samtidigt växte arkivmängderna och i slutet på 1981 var utrymmet praktiskt taget fyllt på Västmannagatan. Återigen fick Företagsminnen bege sig på lokaljakt. Det var under ett sådant besök på Finnboda varv som Inger Ljunggren, mest av en slump, fann ett fantastiskt företagsarkiv med tusentals fartygsritningar. Arkivet finns sedan dess i säkert förvar hos Centrum för Näringslivshistoria.

1982 hittade man en lämplig depålokal i Ursvik, Sundbyberg som kunde tas i bruk 1983. Nils Hallerby hade 1982 efterträtt Georg Svensson som ordförande i Företagsminnen och han lyckades övertala Sundbybergs kommun att ge ett ordentligt bidrag till verksamheten. Senare tillkom flera nya lokaler.

1985 gav Stockholms läns landsting första gången bidrag till Företagsminnen. Därigenom blev det möjligt att bedriva uppsökande verksamhet i hela länet. Samma år efterträddes Inger Ljunggren som arkivchef av Britta Jonell Ericsson och ett år senare tillträdde Anne-Marie Lenander Fällström på denna post.

Lenander Fällström var historiker och kom närmast från posten som stadsarkivarie i Örebro. Hon fick ägna sig mycket åt lokal- och arbetsledningsfrågor. Men hon fick också möjlighet att vidga Företagsminnens kontaktytor mot forskningen. Historieintresset

bland företagen och i samhället var dock mindre än i dag. Efter tiden som arkivchef har Lenander Fällström fortsatt att på konsultbasis utföra uppdrag för Företagsminnen.

Från konkursarkiv till arkivkonkurs

I mitten på 1980-talet började konkurserna dugga allt tätare. Störst av alla var Salén-konkursen 1984. Många konkursarkiv hamnade på Företagsminnen och successivt gjordes en uppdelning: konkursarkiv till Ursvik och historiska arkiv till Västmannagatan.

Det var inte bara konkursarkiven som skapade möjligheter till expansion för Företagsminnen. Det fanns även en växande marknad för andra former av arkivhantering åt företag. Inom Företagsminnen såg man här en möjlighet att genom kommersiella arkivtjänster "komma in bakvägen" i företagen och få dem intresserade för att deponera sitt historiska arkiv hos Företagsminnen. Den kommersiella verksamheten kunde också generera ett ekonomiskt överskott till den historiska verksamheten. Dessutom fanns det ett arbetsmarknadspolitiskt tryck på Företagsminnen, som ju hade stor erfarenhet av lönebidragsanställningar, att expandera och på så sätt bereda ännu fler jobb åt arbetshandikappade.

Allt detta gjorde att Företagsminnen 1988 bildade ett dotterbolag, Stockholms Företagsarkiv, som skulle ägna sig åt kommersiella arkivtjänster. Uno Gustafson blev ordförande i bolaget och Olli Miek-Oja VD. De konstruerade också en flyttbar arkivhylla, Arkivatorn, om 12 hyllmeter som erhöll mönsterskydd av Patentverket. Stockholms Företagsarkiv växte snabbt. Under hösten 1990 flyttade bolaget sina arkiv till Södertäljedepån, den första specialbyggda lokalen för Företagsminnen. Året därpå efterträddes Nils Hallerby på ordförandeposten i föreningen av Lars Bergstig. Nu började dock ekonomin att bli problematisk. Konjunkturen vände nedåt. Kommunerna drog ner på sina bidrag. Konkurrensen på arkivmarknaden hårdnade. Södertäljedepån blev mycket dyrare än planerat. Företagsminnen behövde dra ner på kostnaderna. Marknadsföringen halverades och arbetsledare sades upp. Verksamheten koncentrerades till större och billigare lokaler i Södra Hammarbyhamnen som ersatte Ursvik och Västmannagatan.

Det var inte utan problem att driva verksamheten i två skilda organisationer med skilda uppdrag. Intressekonflikter uppstod ibland mellan ledningarna för föreningen och dotterbolaget. 1993 genomfördes en omorganisation och all personal i föreningen överfördes till bolaget. Uno Gustafson, som 1992 hade tillträtt som arkivchef, blev nu även VD i Företagsarkiv. Utåt började namnet Företagsarkiv användas som namn på den samlade verksamheten. Men detta betydde inte att föreningens verksamhet upphörde.

Fortfarande var det föreningen som ansvarade för den historiska verksamheten och den köpte tjänster av bolaget.

1995 kom ett dråpslag mot Företagsarkiv då statsmakterna meddelade att en kraftig neddragning skulle göras på stödet till lönebidragsanställda från och med 1996. Vid utgången av 1995 hade Företagsarkiv 98 anställda, varav 90 procent med lönebidrag. I oktober 1995 tillsattes Leif Gidlöf som kanslichef i föreningen och VD i dotterbolaget med uppgift att hantera krisen. Han hade suttit i Företagsminnens styrelse sedan 1986 och varit stadsarkivarie 1986-92. Olika vägar sonderades men det stod snabbt klart att det inte fanns någon möjlighet att driva vidare en verksamhet baserad på lönebidragsanställda. Nu gällde det att rädda den historiska verksamheten i Företagsminnen samtidigt som de anställda och de kommersiella kunderna drabbades så lite som möjligt.

1996 konstaterades att bolaget var på obestånd och i princip sades alla anställda upp. Den 10 april 1997 sattes Stockholms Företagsarkiv i konkurs. Hade arbetsmarknadsmyndigheterna visat något större förståelse för de svårigheter Företagsarkiv hamnat i till följd av den drastiska politikomläggningen, hade nog verksamheten kunnat avvecklas utan konkurs.

Åter till kärnverksamheten

När det på hösten 1996 stod klart att Företagsarkiv skulle avvecklas, skedde också en förändring i ledningen. Leif Gidlöf kvarstod som VD i Företagsarkiv för att sköta dess avveckling. Den 1 oktober tillsattes Alexander Husebye som kanslichef i föreningen och vice VD i Företagsarkiv med uppgift dels att sköta den löpande verksamheten, dels att, tillsammans med styrelsen, planera för framtiden.

Husebye hade anställts av Företagsminnen som depåchef i Ursvik 1990 och blev sedan arkivchef i Hammarbyhamnen med ansvar för de historiska arkiven. Hans uppdrag var att återuppbygga Företagsminnen med koncentration på kärnverksamheten, alltså att omhänderta, förvara, värda, bearbeta och presentera näringslivets historiska arkivmaterial. Vid nystarten hade föreningen åtta anställda.

Under den första tiden fanns två huvudproblem, dels hur man skulle kunna ta hand om de historiskt intressanta konkursarkiven, dels att finna en lösning på lokalfrågan. Lokalerna i Hammarbyhamnen skulle nämligen rivas. Bägge frågorna fick sin lösning. Den senare genom en utmärkt lokal i Ulvsunda. Dit flyttade Företagsminnen 1999 och där huserar man alltjämt.

Sedan de akuta problemen var lösta, kunde Företagsminnen återigen börja expandera. Det historiska arkivmaterialet växte, fler kunde anställas och – framförallt – allt fler tjänster och aktiviteter utvecklades kring det historiska materialet så att det kunde komma till större nytta för företagen, deras anställda, för forskare, skolelever och allmänhet. De anställda har sedan nystarten nästan uteslutande varit akademiker, huvudsakligen arkivarier.

Redan i början på 90-talet hade Företagsminnen startat ett mer utåtriktat informations- och upplysningsarbete. 1990 medverkade föreningen i flera utställningar, bland annat "Alla tiders reklam" på Nordisk reklammarknad, "Vår grafiska miljö" på Nationalmuseum och en skärmutställning som visades på en lärarkonferens om historia. Samma år genomfördes ett mycket uppskattat seminarium tillsammans med Arbetslivscentrum om Kvinnor och arbetsliv.

Företagsminnen var med om att ta fram flera intressanta företagshistoriker, till exempel om Investor 1991 och om Stockholm-Saltsjön året därpå. 1994 genomfördes en temadag kring Bolinders mekaniska verkstad för historielärare på gymnasier i Stockholms län.

Historien går vidare

I takt med att Företagsminnen växte, både kvantitativt och gällande bredden i verksamheten, kändes namnet Föreningen Stockholms Företagsminnen alltmer som en begränsning. Många av de företag, vars historiska arkiv man förvaltade, hade verksamhet över hela världen. Genom sin kompetens blev Företagsminnen också engagerat av uppdragsgivare utanför Stockholmsregionen.

2006 bytte därför Föreningen Stockholms Företagsminnen namn till Centrum för Näringslivshistoria (CfN). En ny förening bildades med namnet **Föreningen Stockholms Företagsminnen** för att ha hand om uppdraget från Stockholms stad att förvalta de herrelösa arkiven.

Namnbytet gav bättre möjligheter att nå utanför Stockholmsregionen. CfN ska inte konkurrera med de regionala näringslivsarkiv som finns i andra delar av landet. Men det finns många potentiella uppdragsgivare och verksamhetsidéer där CfN genom sina resurser har möjligheter till insatser som knappast några andra kan utföra. CfN fick 2008 ett erkännande som nationell resurs genom att för första gången erhålla ett bidrag från Riksarkivet.

Under senare år har intresset för historia ökat märkbart – både i samhället som helhet och i näringslivet. I CfN:s lokaler finns en välbesökt forskarsal. En stor mängd avhandlingar och akademiska uppsatser tillkommer varje år efter studier av arkiven.

Även privatforskare som skriver böcker, artiklar eller bara studerar arkiv för sitt eget nöje är välkomna. CfN har sedan ett par år även ett eget forskningssekretariat som initierar forskning och knyter kontakter med högskolor och universitet i diverse projekt. Detta har också gjort att CfN expanderar snabbt. År 2004 fanns ca 4 000 olika företagsarkiv från 1700-talet och framåt. Under 2008 hade siffran vuxit till 7 000 företagsarkiv. Och Centrum för Näringslivshistoria fortsätter växa. Historien fortsätter.

2006 bytte föreningen namn från Föreningen Stockholms Företagsminnen ...

... till Centrum för Näringslivshistoria